

Nova estampilla ibèrica sobre àmfora greco-itàlica

Enric Flors Ureña*

Resum

Es tracta d'una estampilla amb caràcters ibèrics sobre una nansa d'àmfora greco-itàlica, localitzada al llarg de la revisió de materials del jaciment de Sant Josep (Vall d'Uixó, Castelló).

Oferim la seua possible lectura, així com els paral·lels més pròxims.

Résumé

Il s'agit d'un timbre avec caractères ibériques sur une anse d'amphore gréco-italique, trouvée pendant la revision des matériaux du site de Sant Josep (Vall d'Uixó, Castelló).

Nous offerons sa possible lecture, de même que les plus prochaines parallèles .

La catalogació que actualment s'està efectuant sobre els materials del magatzem del SIAP per a la seua informatització, ens ha oferit varis fragments d'una àmfora greco-itàlica, procedents del jaciment de Sant Josep (Vall d'Uixó, Castelló), entre els quals destaca una nansa que duu impresa una estampilla amb caràcters ibèrics.

El poblat de Sant Josep s'ubica junt al riu Belcaire, sobre un petit turó a 160 metres sobre el nivell del mar, dominant el pas entre la Plana i el camí que porta cap a la vall del Palància.

Malgrat fóra excavat a mitjans dels anys setanta pel Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques de Castelló (Brugal, 1975), els seus materials sols han estat publicats parcialment (Rosas, 1980; 1984).

Tantmateix, Rosas publica en aquest mateix volum, un estudi referit als materials d'importació.

El poblat presenta una evolució estratigràfica dividida en sis fases. L'estudi de Rosas relaciona la primera fase amb el bronze tardà per l'aparició d'uns pocs fragments de ceràmica a mà fora de la muralla;

es tracta d'una carena i algunes vores amb el llavi pla decorat amb incisions i vàries llengüetes perforades (Rosas, 1984). La revisió d'aquests materials i futures excavacions, podrien constatar una possible reocupació del poblat al llarg del ferro antic, testificat per alguns fragments de ceràmica a mà com són els llavis decorats amb incisions paral·leles, digitacions, i sobretot, per l'aparició durant l'actual catalogació de varis fragments d'àmfores fenícies que fins el moment havien passat inadvertides.

Després d'una segona fase de despoblament, torna a ser ocupat al llarg de tot l'ibèric antic i ple, datant-se el seu inici per l'aparició d'una copa jònica del tipus B2 de Vallet i Villard, que ens porta a l'últim quart del segle VI a.C., estant el final d'aquesta tercera fase marcada per les importacions àtiques (Oliver, Blasco, Freixa, Rodríguez, 1984). La quarta fase correspondria a l'ibèric tardà, representat, a nivell d'importacions, per la ceràmica campaniana A, així com per l'absència de campaniana B, situant-se el final d'aquesta fase cap el 150 a.C. (Rosas, 1984). Finalment, la quinta i sexta

* Becari del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques. Campus Penyeta Roja. Edifici D. 12071. Castelló de la Plana.

■ 37 cm

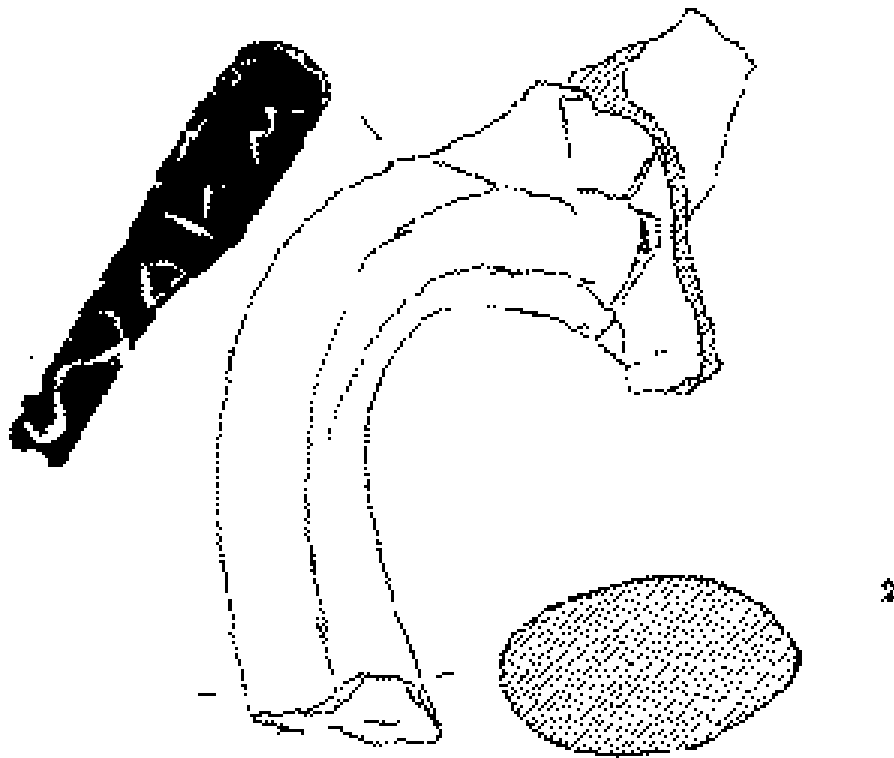
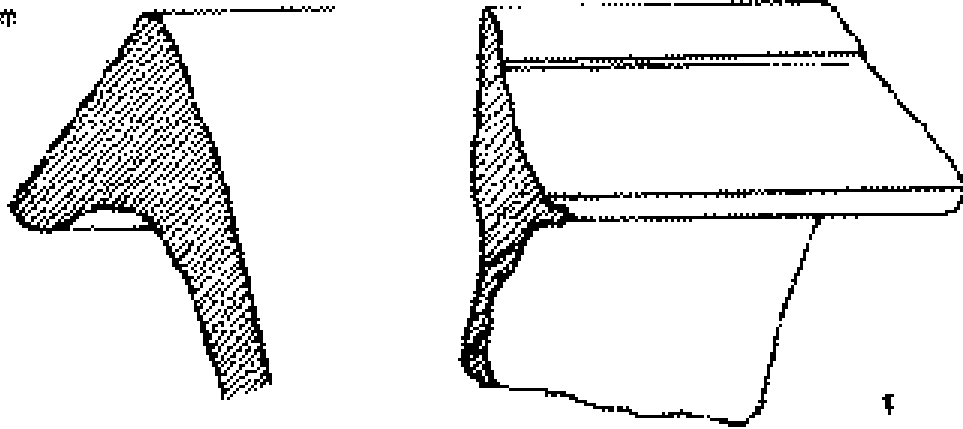

Fig. 1. 1 i 2, vora i nansa de l'àmfora amb estampilla de Sant Josep; 3, estampilla de Torre de la Sal.

fases correspondrien als moments alt i baix imperials respectivament.

El fragment que ací estudiem aparegué en una bossa del magatzmen juntament amb materials ceràmics ibèrics, sense referència estratigràfica clara, ja que per l'etiqueta d'aquesta bossa sols podem saber que pertanyia al quadre 14 de l'excaució, encara que, tant per la peça en sí, com pels materials que l'acompanyaven, pensem que ha d'ésser adscrita a la quarta fase del poblat.

Cal afegir que hem pogut localitzar al menys dos fragments més, corresponents a la mateixa àmfora, en concret un fragment del llavi, de secció triangular (Fig.1,1), i altre fragment que pertany a l'arrencament inferior d'una de les nanses. Aquests fragments, corresponents a una àmfora greco-itàlica, també conegudes com Republicana 1-Lamboglia 4, apareixen en bosses diferents, i segons les seues etiquetes, estratigràficament correspondrien al nivell 1 dels quadres 9 i 6 respectivament; la resta de materials que els acompanyen poden adscriure's igualment a l'ibèric tardà.

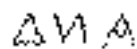
DESCRIPCIÓ I HIPÒTESI DE LECTURA

Es tracta d'una nansa que conserva part de l'arrencament del coll, de secció oval, i fragmentada en la seua part inferior (Fig.1,2). La pasta és de color ocre clar, compacta i depurada amb abundant desgrassant de partícules diverses, entre les quals destaquen en major nombre les arenas volcàniques, esquistes i puntets de cal, juntament amb alguns micàcis en superfície. A l'exterior presenta un recobriments de tonalitat beix clar.

Si bé la pasta de les àmfors greco-itàliques que arriben a les nostres costes es caracteritza per la seua tonalitat rogenca i l'abundància de desgrassant d'origen volcànic, al menys les propies de l'àrea de producció de la Campània, en aquest cas, i a falta d'anàlisis mineralògics que ens ho confirmen, apuntem la possibilitat que la peça ací estudiada provinga de la zona de Brindisi o de l'àrea de la Magna Grècia.

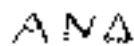
L'estampilla es troba situada en la part superior de l'ansa, paral·lela a ella i a l'altura de l'espatlla. Té una forma rectangular allargada amb els extrems arrodonits, presentant una major profunditat en la part superior, front la inferior que es troba menys marcada, tot i que, com veurem més endavant, no dificultarà la seua total restitució. Té unes mesures de 66 mil·límetres de llarg per 10 mil·límetres d'ampla,

i 16 mil·límetres en la seua part més fonda. Un terç de l'estampilla està ocupada per un disseny serpentiforme seguit dels següents signes en relleu:

du.n.ca

Si observem l'estampilla, els tres signes vindrien encapçalats per un quart signe que pateix d'una pitjor conservació. Malgrat açò, s'aprècia que no es tracta d'un signe sil·làbic, sinó que és una decoració de tipus serpentiforme (Fig.1,2). Com que la forma de l'estampilla s'estreny en eixa direcció, considerarem ara la possibilitat que hi haja pogut estar impresa "en posició retrògada", el que ens portaria a una lectura diferent:

ca.n.du

Tant si intentem llegir l'estampilla en una o altra posició, la transcripció dels signes serà la següent:

Δ [du].- Procedent de la *daleth* semita, fa la seua aparició en el semisil·labari ibèric des del segle IV a.C., i entre altres suports, apareix sobre ceràmica campaniana A (Maluquer, 1968).

λ [n].- Originàriament semita, passarà al grec i farà la seua aparició al semisil·labari ibèric ja des del segle IV a.C. Entre altres suports, apareix sovint sobre campaniana A (Maluquer, 1968).

Λ [ca].- Deriva de la *lambda* grega, introduint-se en l'escriptura ibèrica els signes diacrítics que permetran diferenciar la sorda de la sonora. Aquesta variant en concret, apareix en ploms del segle III a.C., en la ceràmica de Lliria, en ceràmica gris, sobre campanianes A i B, en monedes i làpides (Maluquer, 1968).

Atenent que els tres signes apareixen en les nostres terres en grafits sobre ceràmica campaniana A, producció coetània a les àmfors greco-itàliques, podem considerar els signes de l'estampilla com ibèrics propis del "llevantí", i coetànis al seu suport.

Per a la lectura de l'estampilla "en posició normal", només hem trobat un paral·lel, sobre ceràmica campaniana, a Ensérune (Siles, 1985, 125, núm. 452):

β Δ Ν Ι Α

bi.du.n.ba.l

Per a la seua lectura “en posició retrògrada” en canvi, hem trobat nombrosos paral·lels per a la combinació **ca.n**. Així per exemple, en el grafit sobre os de la Peña de las Majadas (El Toro, Castelló), apareix:

Ν β 0 4 ε ↓ Α Ν 0 / Δ 0 Υ !

n.e.r'.s.e.ti.ca.n.te.gi.a.r.y.i

on Sarrión tradueix *ti.ca.n* com “per”: “A tú fet *per Nertse*” (Sarrión, 1978, 182, 177). Poc després, aquesta inscripció fou analitzada per Siles, qui a partir de l'estudi sobre el signe **Υ** proposarà una a nova lectura:

n.e.r'.s.e.ti.ca.n.te.gi.a.r'.na.i. (Siles, 1980).

També apareix la mateixa combinació **ca.n** en la zona de Narbona, en concret a Ensérune, sobre ceràmica (Siles, 1985, 152, núm. 586), i a la línia tres d'un plom de Pech Maho, també en la regió de Narbona, formant part de la paraula *bi.ti.r'.o.ka.n* que es repeteix després en la línia vuit, amb una lleugera variant: *bi.te.r'.o.ka.n* (Solier, Barbouteau, 1988).

D'igual forma, veiem apareixer els mateixos signes sobre una moneda d'Osca (Siles, 1985, 140, núm. 525):

Χ Α Μ Α Ν

bo.l.s'.ka.n

Per a la forma final **n.du**, hem trobat un paral·lel en una inscripció sobre pedra de Sagunt, considerat com un nom personal (Siles, 1985, 219, núm. 922):

ε 0 Δ Ν Ν Δ

e.te.r.i.n.du

Finalment, i també considerat com un nom personal, apareix aquest acabament sobre una àmfora d'Azaila (Siles, 1985, 58, núm. 152):

Δ Ν Δ

a.n.tu

ALTRES ESTAMPILLES

El paral·lel més conegut és sens dubte l'estampilla ibèrica sobre l'ansa de l'àmfora greco-itàlica del

Υ 0 Ν

museu d'Ensérune (Laubenheimer, 1990, 35, foto 1), que Lyding Will inclou en la seua forma a1, i en la qual apareixen els signes,

ti.r'.i

i que per alguns autors podria tractar-se d'un nom personal, probablement gal (Siles, 1985, 201, núm. 827).

Ja dins la península ibèrica, ens trobem altre exemple sobre la nansa d'una àmfora, també de procedència itàlica, apareguda al llarg de les prospeccions dutes a terme al campament numantí de Peña Redonda (Garray, Soria). La descripció que sobre aquesta estampilla ens dona Sanmartí és la següent: “Un único fragmento de pared, correspondiente al arranque del asa de un ánfora producida con pasta de tipo A, presenta un sello incompleto, rectangular, en el que, junto a una posible letra O

0 - E

con un punto en su interior, se encuentra, a la derecha y acostado, un tridente en relieve” (Sanmartí, 1985, 142, figs. 25-26, 150):

- - -] cu.ti

Encara que no és freqüent el signe *ti* en aquesta posició, hem pogut trobar paral·lels per a la seua lectura en una copa de plata d'Aubagnam (Siles, 1985, 344, núm. 1558) i en una moneda d'imitació emporitana (Siles, 1985, 175, núm. 698) per a la que, aquest mateix autor, ens dóna tres referències més (Siles, 1985, 170-171, núms. 677, 678 i 679; i també Siles, 1980, 178-179).

Altra estampilla, de forma rectangular i incompleta, la trobem a *Salduie*, apareguda durant l'excavació del centre històric de Saragossa. Si bé en aquest cas és posterior cronològicament parlant, ja que apareix sobre la vora d'una àmfora Tarraco-

ε Ν ε r

nense 1/Layetana 1, datable entre el 50 i el 40 a.C.,

cal remarcar l'opinió d'Aguarod el qual pensa podria tractar-se d'un nom propi (Aguarod, 1992):

e. i. ke. bi

Finalment, aquest mateix autor dona la notícia d'un altre exemple, encara inèdit, aquesta vegada sobre una àmfora tipus Dressel 1A, procedent de les prospeccions dutes a terme per J. M. Carreté i S. Keay al camp de Tarragona, i que esperem siguin donades a conèixer el més aviat possible.

L'altre paral·lel, més pròxim geogràficament que els anteriors, aparegué al jaciment de Torre de la Sal (Cabanès, Castelló). Es tracta d'una estampilla rectangular (Fig. 1,3) sobre la nansa d'una àmfora greco-itàlica que, si bé en el seu moment foren considerats els seus signes com pertanyents a l'alfabet osco (Fernández, 1980), pensem que podrien

ser reconstruits, amb cautela i moderació, obtenint com a lectura en el semisil·labari ibèric del llevant la paraula:

ca.gi.r

Els tres signes son bastant freqüents a partir dels segles III-II a.C., apareguent també sobre ceràmica campaniana A i per tant coetànis al seu suport.

L'acabament en *gi.r*, apareix a un rython d'Ullastret (Siles, 1985, 61, núm. 166):

a.r'.bi.gi.r

així com en una moneda d'imitació emporitana (Siles, 1985, 219, núm. 922):

ti.gi.r.s.gi.n.e

CONCLUSIONS

L'àmfora greco-itàlica, així nomenada pels seus orígens, fa la seua aparició a finals del segle III

a.C., evolucionant la seua forma al llarg del segle II a.C., fins arribar a inicis del segle I a.C.

Durant el segle III a.C., es constata un comerç limitat a ceràmiques de luxe procedents de la península itàlica, arribant a les nostres costes a través de la xarxa comercial grega que redistribueix els productes des d'*Emporion* (Oliver, 1993).

Les àmfors greco-itàliques en canvi, començaran a ser nombroses a partir del desembarcament del 218 a.C. a *Emporion*, acompanyades de les campanianes A antigues, pel que no pot haver-se donat un comerç de certa importància amb Itàlia al llarg del segle III a.C. (Nolla, Nieto, 1989).

Les àmfors greco-itàliques amb formes més antigues, les de llavi inclinat, apareixen en les naus del Sec, Cabrera i Cales Coves, mentre que a les costes castellonenques trobarem "*las típicas ánforas que han sufrido un alargamiento en su forma, comparables a las de la Nave de Lazareto (Mahón), el Grand Conglué de Marsella...*" (Fernández, 1982, 114).

Així doncs, si considerem que la quarta fase del poblament de Sant Josep està marcada per la presència de ceràmica campaniana A, acompanyada d'aquests pocs fragments d'àmfora greco-itàlica, així com per l'absència de campaniana B, podem enquadrar la peça estudiada en la primera meitat del segle II a.C.

Una vegada establerta la cronologia, passarem a tractar l'estampilla en sí. Sovint apareixen grafitos ibèrics sobre ceràmiques de procedència romana, generalment considerades com inscripcions vasculars, es a dir, noms personals que correspondran al propietari del vas en qüestió (Aranegui, Siles, 1978). Per altra banda, hem d'al·ludir als *tituli picti* de les àmfors de Vieille-Toulouse. Sembla que correspondrien als *mercatores*, apuntant-se la suggerent idea que aquest destinatari, no entenen el llatí, necessitarà la informació en la seua pròpia llengua, arribant a suposar-se que actuarà, a la seua vegada, com a redistribuidor d'aquest producte (Oroz, 1987).

Donada la condició d'envassament d'un producte determinat, les estampilles de les àmfors poden significar varies coses. Tradicionalment s'ha considerat l'estampilla com la marca de propietat de l'àmfora i del seu contingut, representant el nom del productor i associats o firmes comercials (Beltrán, 1978). Les marques podrien fer referència també al producte transportat, el pes, el lloc on s'ha embarcat o fins i tot el vist-i-plau del responsable del carregament i de la seua difusió (Comas, 1985).

El problema que ací es planteja ha d'ésser tractat de manera diferent, ja que estem parlant d'estampilles amb caràcters ibèrics impressos en el moment de la fabricació d'aquestes àmfors de procedència greco-itàlica. Ja hem parlat de les estampilles d'Ensérune, Garray i Torre de la Sal, i no podem deixar de banda les conegudes estampilles sobre morters trobades a Azaila (García, 1959), en les que apareix el nom del fabricant romà *Protemus* amb caràcters ibèrics, possiblement amb la intenció d'arribar als indígenes, és a dir, al seu mercat (Oli-ver, 1985).

L'estampilla d'Ensérune ha portat alguns autors a atribuir una massiva producció d'àmfors greco-itàliques d'origen ibèric, postura no exempta de crítiques (Empereur, Hesnard, 1987), encara que segueix defensant-se una producció pròpia per al golf de Lleó, si bé de moment no més pot parlar-se de la imitació d'aquesta forma a Eivissa - tipus PE-24, (Ramón, 1981, 112, fig. 15).

Per a les estampilles ací tractades, i una vegada analitzats els paral·lels per a les seues respectives lectures, podem aventurar com a hipòtesi de treball que els signes ibèrics corresponguen a noms propis indígenes. No creiem estar davant el mateix cas d'Azaila, ni estem en condicions d'afirmar, huí per huí, que es tracte d'una xarxa de redistribució de productes del naixent comerç amb la península itàlica, així com tampoc podem defensar una producció amfòrica autòctona, ja que, en els dos casos que hem pogut estudiar, les pastes de les àmfors semblen ser de procedència greco-itàlica.

Durant la primera meitat del segle II a.C. assistim en les nostres terres a l'inici de la romanització a partir de l'àrea d'acció de Sagunt, i és dins d'aquest marc cronològic i a partir d'uns esdeveniments històrics molt concrets on hem de situar l'aparició d'unes àmfors vinaries en dos poblats ibèrics diferents. Tal vegada estem davant d'un fenomen d'aculturació prèvia a la imposició romana sobre els indígenes, manifestada sovint per l'ostentació d'una sèrie de bens de prestigi, entre els quals caldria no oblidar l'adopció per part del indígenes de tota una sèrie de costums i hàbits que no sempre es manifesten clarament al registre arqueològic. Si realment les estampilles estan donant-nos el nom de dos individus, indígenes amb una llengua pròpia, i pensem que els productors de ví itàlic tenen al seu davant un immens i nou mercat, podria donar-se la possibilitat que aquests últims accediren de bona gana a acceptar una comanda "especial" a nom dels "importants" destinataris. La idea del ví com ele-

ment de prestigi ens l'ofereix ja Posidoni quan diu que a principis del segle I a.C., els rics de la Gàl·lia bevien ví de Marsella o d'Itàlia, mentre la cervesa quedava com la beguda dels pobres; i segons Diodor, els caps gals arriben fins i tot a canviar serfs per àmfors de ví (Tchernia, 1986, 88-89).

Així doncs podríem dir que coincidim, sinó en l'aspecte formal, sí en el de fons, amb les idees plantejades per Aguarod, qui ens parla de la possibilitat que es tracte d'un aristòcrata indígena, un productor de ví, el qual segella amb el seu nom encara no llatinitzat els seus productes, adoptant així els hàbits comercials dels romans.

Tot i que es tracta de moments i llocs diferents, la idea latent de l'adopció de costums, bé siguin comercials, bé una ostentació d'un *status* social determinat, pot haver quedat manifestada al registre arqueològic una vegada més.

BIBLIOGRAFIA

- AGUAROD OTAL, M.C. (1992): *Un ánfora Tarracense 1/Layetana 1 con sello ibérico procedente de Salduie*. Museo de Zaragoza, Boletín, 11, pp. 109-116. Zaragoza.
- ARANEGUI, C. - SILES, J. (1978): *En torno a un grafito ibérico de Fuenvich (Requena)*. Zephyrus, XXVIII-XXIX, pp. 319-324. Salamanca.
- BELTRÁN LLORÍS, M. (1978): *Cerámica romana. Tipología y clasificación*. 243 pp.. Zaragoza.
- BRUGAL, M. (1975): *Excavaciones en el poblado de San José (Vall d'Uxó)*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 2, pp. 161-162. Castellón.
- CERDÀ, D. (1989): *El Sec: la cerámica ática de barniz negro y las ánforas*. Grecs et ibères au IVe Siècle avant Jésus-Christ. Commerce et iconographie, pp. 51-92. París.
- COMAS I SOLÀ, M. (1985): *Baetulo, les àmfors*. 191 pp., Barcelona.
- EMPEREUR, J.Y., HESNARD, A. (1987): *Les amphores hellénistiques du Monde Égéen*. Céramiques hellénistiques et Romaines, II. Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, 70, pp. 9-71. París.
- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, A. (1980): *Estudio de los restos arqueológicos submarinos en las costas de Castellón*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 7, pp. 135-195. Castellón.

- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, A. (1982): *Estudio del tráfico marítimo en la costa de Castellón a través de la arqueología submarina*. Saguntum, 17, pp. 113-129. Valencia.
- GARCÍA Y BELLIDO, A. (1959): *Marcas de terra sigillata en caracteres ibéricos. Protemus en Azaila*. Archivo Español de Arqueología, XXXII, pp. 164-166. Madrid.
- LAUBENHEIMER, F. (1990): *Les temps des amphores en Gaule. Vins, huiles et sauces*. Collection des Hesperides, p. 182. París.
- LYDING WILL, E. (1982): *Greco-Italic amphoras*. Hesperia, V, 51, pp. 338-357.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1968): *Epigrafía prelatina de la Península Ibérica*. 216 pp. Barcelona.
- NOLLA, J.M., NIETO, F.J. (1989): *La importación de ánforas romanas en Cataluña durante el periodo Tardo-republicano*. Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome, 114, pp. 267-391. París.
- OLIVER FOIX, A. (1985): *La epigrafía ibérica y romana como elemento sintomático de influencia cultural. Aportaciones al proceso escrituario en la Edad Antigua*. Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, LXI, pp.33-48. Castellón.
- OLIVER FOIX, A. (1993): *Territorio y poblamiento protohistóricos en el llano litoral del Baix Maestrat*, vol. 1 530 pp. (Tesis de Doctorat, Universitat de Barcelona).
- OLIVER, A., BLASCO, M., FREIXA, A., RODRIGUEZ, P. (1984): *El proceso de iberización en la plana litoral del sur de Castellón*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 10, pp. 63-110. Castellón.
- OROZ, F.J. (1985-1986): *Sobre los epígrafes ibéricos de las ánforas de Vieille-Toulouse*. Studia paleohispánica. IV Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas (Vitoria/Gasteiz, 1985). Veleia, 2-3, pp. 355-370. Vitoria.
- RAMÓN, J. (1981): *La producción anfórica púnico-ebusitana*, 158 pp. Ibiza.
- ROSAS ARTOLA, M. (1980): *El mobiliari metàl·lic del poblal ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó, Castelló)*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 7, pp. 197-218. Castellón.
- ROSAS ARTOLA, M. (1981): *El poblal ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó)*. 291 pp., (Tesis de Llicenciatura, Universitat de Barcelona).
- ROSAS ARTOLA, M. (1984): *El poblal ibero-romà de sant Josep (La Vall d'Uixó)*. Fonaments, 4, p. 247 i ss. Barcelona.
- SANMARTÍ GRECO, E. (1985): *Las ánforas romanas del campamento numantino de Peña Redonda (Garay, Soria)*. Empuries, 47, pp. 130-161. Barcelona.
- SARRIÓN MONTAÑA, I. (1978): *El poblado ibérico de la Peña de las majadas (El Toro, Castellón)*. Archivo de Prehistoria Levantina, XV, pp. 177-190. Valencia.
- SILES, J. (1980): *La inscripción ibérica de la Peña de las Majadas (Castellón)*. Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, LVI, pp. 171-189. Castellón.
- SILES, J. (1985): *Léxico de inscripciones ibéricas*, 437 pp. Madrid.
- SOLIER, Y., BARBOUTEAU, H. (1988): *Découverte de nouveaux plombs, inscrits en ibère, dans la*